

מאי חנוכה

מים ראשונים: מהי חנוכה? מה מהותו של חג החנוכה בכלל, על מה ולמה החגיגה, על מה בדיוק אומרים הלל השלם ולמה נקבע לשמונה ימים? יש לנו חגים של יום אחד, של שבעה ימים (פסח) וגם עדות מהמקרא על חנוכה בית ראשון שנמשכה 14 יום, כפי שנראה להלן. הקרוב ביותר למספר שמונה הוא חג הסוכות שאמנם מעיקרו הוא שבעה ימים, אך שמיני עצרת הדבוק לו עשוי ליצור חג של שמונה ימים (ראה הדיון בגמרא ראש השנה ד ע"ב לגבי מעמדו של שמיני עצרת). אנחנו מקדימים את המאחר. נחזור לשאלתנו: מאי חנוכה?

מסכת שבת דף כא עמוד ב

מאי חנוכה? דתנו רבנן: בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון. שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן¹ שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה.²

בית הבחירה (מאירי) מסכת שבת דף כא עמוד ב

ונחזור לענין הנס והוא שפך זה לא היה בו להדליק אלא לילה אחת, והדליקו ליל כ"ה שהיה יום ראשון לנס ומחרתו הלכו לתקוע שמשם היו לוקחין שמן למקדש, וכמו שאמרו: "תקוע אלפא לשמן" (מנחות פרק ח משנה א). רוצה לומר: ראשון ומבכר כמו אלף שהיא אות ראשונה.³ והיה שם מהלך ד' ימים וכתשו שם ביום מהלכן וכתשו זיתים בטהרה והוציאו שמן טהור וחזרו ושמן הפך לא כלה עד שהיה להם זה שהדליקו בו.⁴

מגילת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון⁵

בעשרין וחמשה ביה יום חנכתא תמניא יומין דילא למספד בהון.⁶ שכשנכנסו יונים להיכל, טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה יד בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד שהיה מונח בחותמו של כהן גדול שלא נטמא. ולא היה בו להדליק אלא יום אחד ונעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום שמונה ימים טובים.⁷ ומה ראו לעשות חנוכה שמונה ימים? והלא חנוכה שעשה משה במדבר לא עשה אלא שבעת

¹ "פך שמן" מופיע במקרא פעמיים: בהמלכת שאול ע"י שמואל, שמואל א י א: "וַיִּקַּח שְׂמוּאֵל אֶת פֶּךְ הַשֶּׁמֶן וַיִּצַק עַל רֵאשׁוֹ וַיִּשְׁקָהוּ וַיֹּאמֶר הֲלוֹא כִּי מִשְׁחָךְ ה' עַל נְחֻלְתּוֹ לְנֶגִיד", וכן במשיחת יהוא בן יהושפט בן נמשי ע"י אלישע, מלכים ב פרק ט. דוד נמשח ב"קרן השמן" ע"י שמואל, שמואל א טז יג, וכך גם שלמה ע"י צדוק הכהן, מלכים א א לט. האם למונח זה יש משמעות בקשר למלכות חשמונאי?

² זה ציטוט חלקי ממגילת תענית שנראה בהרחבה להלן (שהגמרא מתייחסת אליה כאל מקור תנאי: 'תנו רבנן'). הסיבה העיקרית לחג החנוכה ולמספר שמונה ימים הוא נס פך השמן. בעלי תריסין כבר העלו מספר שאלות על מקור זה כגון שטומאה נדחית בציבור ובמקדש, והמפלפלים הקשו שאם היה שמן ליום אחד, הרי שהנס היה שבעה ימים ולא שמונה (שאלת בית יוסף וקדם לו המאירי)! בשאלה זו האריכו ופלפלו בעולם הישיבות בימים ההם ובזמן הזה והביאו תירוצים מתירוצים שונים, כגון שחלקו מראש כמות קטנה לכל יום וכל יום נעשה נס והספיק כל לילה לכל הלילה, שנס השמן היה באיכות ולא בכמות, שבעה ימים הם על נס השמן ויום אחד על הנצחון ועוד. ראה ספרו של הרב זווין מועדים בהלכה בערך חנוכה.

³ אלפא ביוונית.

⁴ זו המסורת שמקורה כנראה בגאונים ששמונה הימים מקורם בזמן שהיו צריכים להביא שמן חדש מתקוע הגלילית (ראה אזכורה בשמואל ב יד ב, כשהאשה החכמה מתקוע מסייעת ליואב להחזיר את אבשלום לירושלים) וראה מנחות פה ע"ב על שפע השמן שבנחלת אשר (בדברינו [ברכת אשר](#) בפרשת ויחי). ולמה לא הביאו מיהודה או מהשפלה? אפשר שרצו להדר בשמן כפי שלמדנו מלשון המשנה: "תקועה אלפא לשמן אבא שאול אומר שניה לה רגב בעבר הירדן. כל הארצות היו כשרות אלא מכאן היו מביאין" ואפשר שיהודה חרבה מהמלחמות. ראה בהמשך דבריו שם הפשרה בין הנס והגאולה וההודאה: "ולילה הראשון שלא היה שם נס השמן, מברכין על הגאולה ועל הודאת מציאת הפך. ושאר הלילות על נס השמן. ויש מי שפירש שאף הם הרגישו במיעוט השמן וחלקוהו לשמונה לילות כשיעור ההליכה והחזרה ואין נראה לי שא"כ היאך היו הם סומכים על הנס בלילה הראשונה".

⁵ מגילת תענית היא 'המסמך הפרושי הקדום ביותר שבידינו אשר יצא מחוג החכמים של ימי בית שני', כהגדרת פרופ' ורד נעם, אשר כתבה ספר מחקר מקיף על המגילה ועל הסכוליון, שהוא פירוש והרחבה הנלווה למגילת תענית ([הוצאת יד-בן-צבי תשס"ד](#)). מגילה זו מונה את הימים והמאורעות בהם נעשו ניסים לישראל, בתקופת בית שני, בהם אסור להתענות ולהספיד (מגילת אי-תענית). הסכוליון המובא כאן, שהעתקוהו מפרויקט הש"ת של אוני' בר-אילן, הוא (פחות או יותר) מה שפרופ' נעם מכנה 'נוסח הכלאיים'.

⁶ בעשרים וחמישה בו (בחודש כסלו) חנוכה שמונה ימים שלא להספיד בהם. ראה שם גם ימי מועד אחרים בחודש כסלו: ג' בכסלו שקשור גם הוא בבית חשמונאי, ז' בכסלו יום שבו מת הורדוס, כא' בו - יום הר גריזים. ראה גם בגמרא תענית יח ע"ב שגם יג' באדר קשור במלחמת בית חשמונאי שהוא היום בו נצחו החשמונאים את ניקנור אפרכוס היווני.

⁷ סיבת חנוכה וסיבת שמונה הימים הם נס פך השמן כפי שראינו בגמרא לעיל וכפי שמביא גם הרמב"ם בהלכות מגילה וחנוכה פרק ג הלכה ב-ג: " ... וכשגברו ישראל על אויביהם ואבדום בחמשה ועשרים בחדש כסלו היה ונכנסו להיכל ולא מצאו שמן טהור במקדש אלא פך אחד ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד והדליקו ממנו נרות המערכה שמונה ימים עד שכתשו זיתים והוציאו שמן

ימים...⁸ וכן מצינו בחנוכה שעשה שלמה שלא עשאה אלא שבעת ימים, שנאמר: "כי חנוכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים" (דברי הימים ב ז ט). מה ראו לעשות חנוכה זו שמונה ימים? אלא בימי מלכות יון נכנסו בני חשמונאי להיכל ובנו את המזבח וסדוהו בסיד ותקנו בו כלי שרת והיו מתעסקים שמונה ימים.⁹

פסיקתא רבתי (איש שלום)¹⁰

פיסקא ב מזמור שיר חנוכת הבית לדוד – ילמדנו רבנו: נר של חנוכה מאימתי היא מצוותו? ... ולמה מדליק נרות בחנוכה? אלא בשעה שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון, שנאמר: "וְעוֹרְרָתִי בְּנֵי־צִיּוֹן עַל בְּנֵי־יָוָן" (זכריה ט יג),¹¹ נכנסו לבית המקדש מצאו שם שמונה שפודין של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות.¹²

פיסקא ג – ביום השמיני נשיא לבני מנשה – ילמדנו רבינו: נר של חנוכה שהותר (הותר) שמן, מהו צריך לעשות לו? לְמִדּוֹנוּ רְבוּתֵינוּ: נר של חנוכה שהותר שמן ביום הראשון, מוסיף עליו שמן ומדליקו ביום השני. ואם הותר ביום שני, מוסיף עליו ומדליקו ביום השלישי. וכן בשאר כל הימים. אבל אם הותר ביום השמיני, עושה לו מדורה ושורפה בפני עצמו. למה? כיון שהוקצה למצוה אסור להשתמש הימנו. לא יאמר אדם: איני מקיים מצות זקנינו הואיל ואינם מן התורה.¹³ אמר לו הקב"ה: לאו בני, אלא כל מה שהם גוזרים עליך קיים, שנאמר: "על פי התורה אשר יורוך" (דברים יז יא).¹⁴

טהור. ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחילתן מליל חמשה ועשרים בכסלו ימי שמחה והלל וכו'". אבל דווקא במקור במגילת תענית נראה שהדברים אינם כה פשוטים.

⁸ בקטע שהשמטנו, שחלו בו ידיים ושיבושים, מתמקד הסכוליון בחנוכת המשכן שהיו בו שבעת ימי מילואים ואם תרצה, 12 יום כימי הקרבת קורבנות הנשיאים, אבל לא שמונה! ובאמת יש שם 'וביום השמיני' שעליו מבוססת פסיקתא רבתי שנראה להלן.

⁹ ובהמשך הסכוליון שם (תלוי עפ"י איזה נוסח) יש התייחסות להלל, שירה, שבח והודאה שיש בחנוכה, ימים בהם אנו משלימים את ההלל, כפי שאנו עושים בסוכות אבל לא בפסח ובראש חודש. אך לעניינינו, התשובה למה שמונה ימים? היא כי פעולת הכשרת בית המקדש והחזרתו לתפקודו וטהרתו (לאחר ששלוש שנים לפחות חולל והושבת) ארכה שמונה ימים. הסכוליון אמנם שואל מחנוכת המשכן שבה היו שבעה ימי מילואים, אבל כידוע היה שם גם "יום השמיני" לו מוקדשת פרשה מיוחדת בספר ויקרא. גם הפסוקים שמובאים מספר דברי הימים הם לא מובנים שהרי שם בפירוש נזכר יום שמיני: "וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה אֶת-הַחֹג בַּעַת הַהִיא שֶׁבַעַת יָמִים ... וַיַּעַשׂוּ בַיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֻרַת פִּי חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ עָשׂוּ שֶׁבַעַת יָמִים וְהֶחֱג שֶׁבַעַת יָמִים". האם שמיני עצרת זה יכול להיחשב כיום שמיני לחנוכת מקדש שלמה?

¹⁰ פסיקתא רבתי, כמו מדרש האחות הקדום יותר: פסיקתא דרב כהנא, בנויים על מועדי השנה ולא על פרשת השבוע. פסיקתא דרב כהנא מתחילת בפסקא המוקדשת לחנוכה וממשיך בשקלים, זכור וכו'. פסיקתא רבתי מתחילת בפסיקא לראש חודש וממשיך בשמונה פסיקתאות המוקדשות לחנוכה. בשניהם, משולבת חנוכה של החשמונאים עם חנוכת המשכן במדבר.

¹¹ על הניסיון לאחר את תקופתו של הנביא זכריה עד זמנם של החשמונאים, ראה פירוש דעת מקרא (מרדכי זר כבוד) במבוא לספר זכריה ובפירושו על הפסוק הזה. ובפשטות נראה שמדרש לחוד והיסטוריה לחוד.

¹² עניין זה של שיפודי הברזל ששמשו מנורה זמנית לחשמונאים בעת טיהור המקדש נזכר גם בגמרא במספר מקומות (מסכת מנחות כח ע"ב, ראש השנה כד ע"ב, ע"ז מג ע"א) בהקשר עם האיסור של עשיית כלים דמוי אלה שבמשכן: "לא יעשה אדם בית תבנית היכל, אכסדרה כנגד אולם, חצר כנגד עזרה, שולחן כנגד שולחן, מנורה כנגד מנורה. אבל עושה הוא של חמשה ושל ששה ושל שמונה. ושל שבעה לא יעשה ואפילו משאר מיני מתכות; ר' יוסי בר רבי יהודה אומר: אף של עץ לא יעשה, כדרך שעשו מלכי בית חשמונאי; אמרו לו: משם ראינו? שיפודים של ברזל היו וחיפום בבעץ (בדיל). העשירו עשאוהו של כסף, חזרו והעשירו עשאוהו של זהב". ראה פירוש תוספות שם שבמנורה הפשוטה והזמנית שעשו החשמונאים בשלב הראשון של טיהור המקדש לא היו "גביעים כפתורים ופרחים" כבמנורת המקדש. לפי מקורות אלה חג החנוכה נקבע כזכר למנורה הזמנית שעשו החשמונאים. אלא שאם מהפסיקתא משמע שהמנורה הזמנית הייתה של שמונה קנים, מהגמרא משמע בברור שהיא הייתה מנורה של שבעה קנים (וכן הוא בסכוליון לעיל שקצרנו בו ומצוטט באליהו רבה וזוטא סימן תרע), שהרי החשמונאים רצו לחדש את עבודת בית המקדש שם הייתה המנורה של שבעה קנים! השמן הספיק לשמונה ימים, אבל המנורה הייתה של שבעה קנים! וגם לשיטת הפסיקתא באמת לא ברור למה שמונה קנים? כי כך מצאו? ואם היו מוצאים תשעה שיפודים? האם עשו בכונה יותר מזו של בית המקדש (ותוספת של אחד מספיק)? המאיר עינינו בנושא זה יבורך. ונראה שגלשונו ממספר ימי החנוכה ומהותה למספר הקנים שבמנורת חנוכה ואין שני הדברים קשורים בהכרח.

¹³ ראה שיטת רבי יהושע בן לוי בתלמוד ירושלמי סוכה פרק ג הלכה ד שהברכה על הדלקת נר חנוכה היא: "... אשר קדשנו במצוותיו וצונו על מצות זקנים" וכך גם על לולב חוץ מהיום הראשון, ראה גם בבלי סוכה מו ע"א.

¹⁴ דרשה נאה זו על מותר השמן והמצווה לקיים דברי חכמים אינה שייכת ישירות לנושא שלנו. מה שצד את עינינו הוא הצמדת הדרשה ליום השמיני של קרבנות הנשיאים שבפרשת נשא ספר במדבר. האם מכאן נוכל למצוא מקור לשמונת הימים של חנוכה? אמנם, אנו קוראים בימי החנוכה בפרשת הנשיאים נשיא לכל יום (בדומה לקריאה של תחילת חודש ניסן), אבל משלימים "ביום השמיני" את כל שאר הנשיאים. הצמדת חג החנוכה לקרבנות הנשיאים היא עדיין בעייתית, אבל עצם החיבור לחנוכת המשכן במדבר מאפשרת "להצמיד" את חנוכה לשבעת ימי המילואים שמסתיימים "ביום השמיני", כפי שכבר רמזנו בהערה 5 לעיל. נראה שיש בדרשה זו, בעצם הכותרת שלה, קשר לחנוכת המשכן במדבר שאכן נחנך סופית ביום השמיני.

פיסקא ו - ותשלם כל המלאכה - ...¹⁵ את מוצא זאת החנוכה שאנו עושים זכר לחנוכת בית חשמונאי על שעשו מלחמה ונצחו לבני יוון ואנו עכשיו מדליקין.¹⁶ וכן בשעה שנגמרה מלאכת המשכן עשו חנוכה כמו שכתב: "זאת חנוכת המזבח" (במדבר ז פד).¹⁷ ואף בית המקדש בשעה שנבנה, עשו לו חנוכה, כמה שכתב: "ויחנכו את בית ה' המלך וכל ישראל" (מלכים א ח טג). אימתי חנכו? בשעה שנגמרה כל מלאכתו, מניין? ממה שקראו בנביא: "ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה בית ה' " (שם ז נא).¹⁸

ספר מקבים א פרק ד¹⁹

וישכימו בבוקר החמישה ועשרים בחודש התשיעי, הוא חודש כסליו, בשנה השמונה וארבעים ומאה. ויעלו קרבן חוק על גבי מזבח העולה החדש אשר עשו. בזמן וביום אשר בו חללו אותו הגויים, ביום ההוא נחנך בשירים ובקתרוסים, בכינורות ובמצלתיים. ויפלו כל העם על פניהם, וישתחוו, ויודו לשמים אשר הצליחו בידם. ויעשו את חנוכת המזבח ימים שמונה, ויעלו עולות בשמחה ויזבחו זבחים שלמים ותודה ... ויקבעו יהודה ואחיו וכל עדת ישראל, כי יוחגו ימי חנוכת המזבח בזמניהם, מידי שנה בשנה, ימים שמונה, מן החמישה ועשרים בחודש כסליו בשמחה ובששון.²⁰

ספר מקבים ב פרק י פסוקים ה-ז²¹

וקרה שביום אשר בו חולל המקדש בידי הגויים, ביום ההוא היה גם טיהור ההיכל, ביום עשרים וחמישה בחודש ההוא, הוא כסלו: ובשמחה הם חגגו שמונה ימים באורח של חג הסוכות, בזכרם שלפני זמן קצר הם עשו את חג הסוכות כשהם רועים במערות כדרך החיות: לכן, בהחזיקם מטות וענפים רעננים וגם כפות תמרים, הם העלו מזמורים למי שהצליח את דרכם לטיהור מקומו: והם קבעו בצו משותף ובהחלטה לכל עם היהודים, לחגוג את הימים האלה שנה בשנה.²²

יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס), קדמוניות היהודים

ויהודה חגג עם בני עירו את חידוש הקרבנות בבית המקדש במשך שמונה ימים ... וגדולה כל כך הייתה חדותם על חידוש מנהגיהם ... עד שחוקקו חוק לדורות אחריהם לחוג את חידוש העבודה במקדש במשך שמונה ימים.

¹⁵ בקטע זה שהשמטנו, חוזרת דרשת ילמדנו לעיל בדבר מותר השמן.

¹⁶ מוטב הנצחון על היוונים, הנס הצבאי לא נס פך השמן, נמצא כמובן גם בתפילת על הניסים שיסודה בתקופת הגאונים (סידור רב עמרם גאון): "מסרת גיבורים ביד חלשים, רבים ביד מעטים וכו' ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופורקן כהיום הזה". ומשם בהמשך ישיר: "ואחר כן באו בניך לדביר ביתך ... וטהרו את מקדשך והדליקו נרות בחצרות קדשך". התפילה מדגישה כמובן גם את גזרות השמד, את קידוש השם ואת טיהור המקדש, אבל הניצחון הצבאי הוא המפתח לכל ועל כך "קבעו שמונת ימי חנוכה אלו להודות ולהלל לשמך הגדול". לא מוזכר פך השמן ואין שום השוואה עם חנוכות אחרות.

¹⁷ היא החנוכה הראשונה, חנוכת המשכן במדבר, ולא נחזור על חשבונות הימים והדיון שבהערה 8 לעיל.

¹⁸ הגענו אל החנוכה השנייה המתבקשת היא חנוכת בית המקדש הראשון ע"י שלמה. מאי חנוכה? תשובת מדרש פסיקתא רבתי היא חנוכה או חניכת המקדש. הפסיקתא הולכת מחנוכת המשכן ע"י משה ואהרון, דרך מזמור שיר חנוכת הבית לדוד אבי שלמה וכלה בחנוכת המקדש ע"י שלמה. ורק חסר עוד אזכור חנוכת בית שני ע"י עזרא ונחמיה. ומה עם שמונה הימים? אצל שלמה מצאנו פעמיים שבעה ודווקא ביום השמיני כבר אין חג. ראה מלכים א ח טה-סו: "ויעש שלמה בעתה היא אתהחג וכל ישראל עמו ... שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום: ביום השמיני שלח אתהעם וכו'". אך ראה דברי הימים ב ז ח-ט: "ויעש שלמה אתהחג בעתה היא שבעת ימים ... ויעשו ביום השמיני עצרת כי חנכת המזבח עשו שבעת ימים וְהָחַג שְׁבַעַת יָמִים". פה יש לנו יום שמיני. חנוכת מקדש שלמה הייתה שבעה ימים (ולא עשו יום הכיפורים באותה שנה וגם את השבת חללו, בראשית רבה לה טז), אך מיד אחריו בא חג הסוכות עם שמיני עצרת. בכך אנו מגיעים לחג הסוכות שהזכרנו בראש דברינו ונזכר באופן ברור בספר מקבים ב להלן.

¹⁹ הנוסח עפ"י אוריאל רפפורט, ספר מקבים א', יד בן צבי, ירושלים, תשס"ה.

²⁰ אין כאן שום זכר לנס פך השמן ואין גם הסבר מדוע שמונה ימים. אבל יש כאן חידוש, שמצוי גם במקבים ב שנראה להלן, שיום חידוש העבודה בבית המקדש כוון לאותו היום שבו היוונים חללו אותו. להלן נראה, בדברי הרב יואל בן נון, הליכה אחורה יותר ליום יסוד ההיכל בשיבת ציון, בימי עזרא ונחמיה והנביא חגי, שהיה ביום "עשרים וארבעה לתשיעי ... היום אשר יוסד היכל ה'" (חגי ב יח).

²¹ הנוסח עפ"י דניאל שוורץ, [ספר מקבים ב', יד בן צבי, ירושלים, תשס"ה](#).

²² וכן הוא שם בפרק ב פסוק יח בתיאור המסר שיהודי ארץ ישראל (ארץ יהודה) שולחים לאחיהם בגולה (במצרים), שנה או מספר שנים אחרי הנצחון על מנת לקבוע את החג לדורות: "מאחר שאנחנו עומדים לחגוג בעשרים וחמישה בכסלו את טיהור המקדש, חשבנו שמן ההכרח להבהיר זאת לכם – כדי שגם אתם תחגגוהו כימי חג הסוכות והאש, בזמן שנחמיה לאחר שבנה את המקדש ואת המזבח, הביא קרבנות". הדגש בספר מקבים ב הוא על חג החנוכה כממשיך או כפיצוי לחג הסוכות, ראה גם כפות התמרים והענפים הרעננים, ומכאן שמונה ימים. מכאן גם הסבר לשיטת בית שמאי לגבי הדלקת נרות חנוכה בשיטה של "פוחת והולך" שהסיבה לכך הם "פרי החג" – קרבנות חג הסוכות שהתמעטו בכל יום (ראה גמרא שבת כא ע"ב).

ומאותו הזמן ועד היום הננו חוגגים את החג וקוראים לו חג האורים. ונראה לי שנתנו את הכינוי הזה לחג, משום שאותה הזכות (לעבוד את אלוהינו) הופיעה לנו בלי שקיוונו לה.²³

מסכת עבודה זרה דף ח עמוד א

משנה: ואלו אידיהן של עובדי כוכבים: קלנדא, וסטרנורא וקרטסים ויום גנוסיה של מלכים ...

גמרא: אמר רב חנן בר רבא: קלנדא - ח' ימים אחר תקופה,²⁴ סטרנורא - ח' ימים לפני תקופה ...

תנו רבנן: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, עמד וישב ח' ימים בתענית [ובתפילה]. כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של עולם הוא. הלך ועשה שמונה ימים טובים. לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים. הוא קבעם לשם שמים, והם קבעום לשם עבודת כוכבים.²⁵

בראשית רבה פרשה יא סימן ב

כיון ששקעה החמה במוצאי שבת, התחיל החושך ממשמש ובא. נתיירא אדם הראשון, שנאמר: "אָךְ חָשָׁךְ יִשְׁפָּנֵי" (תהלים קלט יא)²⁶ - תאמר אותו שכתוב בו: "הוא ישופך ראש" (בראשית ג טו) בא להזדווג לי? מה עשה הקב"ה? זימן לו שני רעפים והקישם זה לזה ויצאה האור וברך עליה. זהו שכתוב: "ולילה אור בעדני" (שם). מה ברך עליה? בורא מאורי האש.²⁷

מסכת ביכורים פרק א משנה ו

מעצרת ועד החג מביא וקורא. מן החג ועד חנוכה מביא ואינו קורא. רבי יהודה בן בתירא אומר: מביא וקורא.²⁸

²³ הקטע לקוח מתרגום הספר מיוונית לעברית בידי אברהם שליט, מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ"ג. יוסף בן מתתיהו הוא הראשון לכתוב את חנוכה "חג האורים" - כי זרחה עליהם הישועה כמו אור - ובהרף עין מתחלף החושך באור והשעבוד בגאולה, הגם שמהמשך קורות החשמונאים נראה שהשינוי לא היה כה פשוט והדרך לעצמאות וריבונות יהודית בארץ ישראל דאז הייתה ארוכה וקשה. השווה חג אורים זה עם לשון פסיקתא דרב כהנא פסקא כא - קומי אורי: "על כן באורים כבדו ה' (ישעיה כד טו). במה מכבדין אותו? באילין פנסייא". ובאשר לשמונה ימי החנוכה, אין יוסף בן מתתיהו נותן לנו הסבר כל שהוא.

²⁴ תקופת טבת, היינו היום הקצר ביותר, 21 בדצמבר. ראה דברינו [תקופת טבת ולילותיה](#) בפרשת ויגש.

²⁵ ראה מקבילה בתלמוד ירושלמי מסכת עבודה זרה פרק א הלכה ב: "רב אמר: קלנדס, אדם הראשון התקינו. כיון דחמא ליליאי אריך, אמר: אי לי שמא שכתוב בו הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב שמא יבוא לנשכיני ואומר אך חושך יושפיני. כיון דחמא איממא ארך, אמר: קלנדס קלון דיאו. ואיתא כמאן דאמר בתשרי נברא העולם". המשנה והגמרא מזהים כאן שני חגים פגאניים (יוונים, רומאים) ידועים: סטורנאליה (Saturnalia) הנחגג ב-17 בדצמבר וקלנדס (Kalendas) הנחגג ב-1 בינואר. בין שני מועדים אלה, ב-25 לדצמבר, ציינו הרומאים את יום השמש הקצר (תקופת טבת בלוח העברי). בשמונה הימים שבין ה-17 בדצמבר ל-25 בהם האור הולך ומתמעט, נבהל אדם הראשון וישב בתענית ובתפילה. אך משנוכח שהעולם אינו הולך ונחשך, ובין ה-25 בדצמבר ל-1 בינואר האור חוזר ומתרבה, עשה אותם אדם הראשון לשמונה ימים טובים. מיקום חג החנוכה - חג האורים - בתקופה זו של השנה סביב התקצרות אור היום והתארכותו מחדש, אינו מקרי. יש כאן חיבור בין ההיסטוריה של בית חשמונאי ומלחמתם ביוונים ובהתייוות, שאירעה כפי שאירעה ומתי שאירעה בכורח נסיבות התקופה, ובין תופעת טבע בראשיתית שאדם הראשון חווה לראשונה ונשתמרה בתרבויות השונות מי "לשם שמים" ומי "לעבודת כוכבים" - בעם ישראל ובאומות העולם. ובימינו, חנוכה מול החגים הנוצריים של סוף השנה האזרחית. 'מאי חנוכה' ושמונת ימי החנוכה, מקבלים, בעקבות הגמרא בעבודה זרה (הגם שאין היא אומרת זאת בפירוט), משמעות עמוקה וחדשה. לחג החנוכה יש שורשים בראשיתיים עמוקים, לצד קורות העתים של ימי בית שני. האור שאנו מעלים בחג החנוכה ומרבים והולכים, כשיטת בית הלל ולא כשיטת בית שמאי, כשמונת הימים הטובים של אדם הראשון ולא כשמונה הראשונים המפחידים, אינו רק האור של המכבים ובית חשמונאי, אלא האור הבראשיתי שתמיד חוזר ונותן תקווה לאחר החשיכה. ראה דברינו [האור שננצח](#) בפרשת בראשית.

את כל זאת למדתי לקח טוב מהרצאה/מאמר 'מאי חנוכה?' שכתב פרופ' ישראל יובל הי"ו, שעדיין לא פורסם ברבים. דברים דומים כתב גם הרב יואל בן נון בדבריו יום ייסוד היכל ה' על-פי נבואות חגי וזכריה. נעזרת רבות בדבריהם.

²⁶ ראה הפסוק המלא שם: "וְאָמַר אֶךְ חָשָׁךְ יִשְׁפָּנֵי וְלֵילָה אִוֵּר בְּעֵדְנִי".

²⁷ התוספת שלנו לדבריהם של ישראל יובל ויואל בן נון, הוא החיבור בין הגמרא עבודה זרה הנ"ל ומדרש זה. בשניהם, נתפחד אדם הראשון ונתירא. בראשון משקיעת האור בסוף תקופת תשרי, ובשני משקיעתו בסוף היום. בראשון, הטבע חוזר ומאיר ואילו כאן, האדם לומד להעלות אור בעצמו. אור נרות המקדש, ואור נרות חנוכה ושבית בבית כל "איש וביתו". ראה דברינו [אבל הנרות לעולם](#) בפרשת בהעלותך. שם הבאנו את דברי רמב"ן על מדרש תנחומא בהעלותך: "אמר לו הקב"ה למשה: לך אמור לאהרן אל תתירא, לגדולה מזאת אתה מוכן. הקרבנות, כל זמן שבית המקדש קיים הן נוהגין, אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו". רמב"ן מציע שם שהנרות לעולם הם נרות חנוכה: "אבל לא רמזו אלא לנרות חנוכה חשמונאי שהיא נוהגת אף לאחר חורבן בגלותנו". ואנו הוספנו שם גם את נרות שבת, שנוהגות בכל שבוע, ובפרט את החיבור של נרות שבת ונרות חנוכה. חיבור שמקבל חיזוק גם מכך שהפטרות פרשת בהעלותך והפטרות שבת חנוכה היא אותה הפטרה: "רוני ושמחי בת ציון". ובסופה, סמל מדינת ישראל וייעודה: "וְהָיָה מְנוֹרַת זֶהָב פְּלֶה וְגִלְהָ עֶלְרֵאשָׁה וְשִׁבְעָה נִרְתִּיָּה עֲלֶיהָ שִׁבְעָה וְשִׁבְעָה מוֹצְקוֹת לְנֵרוֹת אֲשֶׁר עֶלְרֵאשָׁה: וְשִׁנִּים זֵיתִים עֲלֶיהָ אֶחָד מִיְמִין הַגִּלְהָ וְאֶחָד עֶלְשִׁמְאֵלָה ... וַיַּעַן הַמַּלְאָךְ הַדְּבָר בְּיַד וַיֹּאמֶר אֵלֵי הַלּוֹא יִדְעַתְּ מַה הִמָּה אֵלָה וְאָמַר לֹא אֶדְנִי: וַיַּעַן וַיֹּאמֶר אֵלֵי לֹאמֵר זֶה דְבַרְהָ אֶלְזָרְבָּבֶל לֹאמֵר לֹא בְחַיִּל וְלֹא בְכַח כִּי אִם-בְּרוּחִי אֶמְרֵהּ צְבָאוֹת".

²⁸ מוטיב נוסף של חנוכה הוא כל הקשר לשמן כמקור האור וכפרי המאחר מכולם להבשיל ומועד אסיפתו הוא בין סוכות וחנוכה. וכבר עמד על מוטיב זה בהרחבה הרב יואל בן-נון במאמרו הנ"ל ואלה דבריו שם: "חג האסיף הוא סוף אסיף גורן ויקב - אך לא סוף היצרה. עונת המסיק והפקת השמן היא בחודשים תשרי-מרחשון-כסלו ... יסודו הראשון של מועד החנוכה הוא סוף אסיף

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר פרשת בהעלותך דף צו עמוד א

למה נאמר (ויקרא כד) ויקחו אליך שמן זית זך לפרשת המועדים?²⁹ מלמד שהיו ישראל עתידין לחדש יום טוב להם על עסק השמן. ואיזה זה? זו חנוכה.³⁰

שבת שלום וחג אורים שמח

מחלקי המים

מים אחרונים: מחותני עמוס חכם ז"ל העירני שהמספר שמונה קשור להוותנו גם בסופה של מלכות חשמונאי. יום י' בטבת, שבו עפ"י מסורות שונות החל השלב הסופי במצור על ירושלים (בשני הבתים), חל שמונה ימים לאחר "ימי שמונה" של חנוכה. ראה דברינו [בית חשמונאי](#) שם הבאנו את החשבון המלא. מדינת ישראל ותקומת העם היהודי בימינו הוא האור החדש, הוא התקווה המחודשת והמתחדשת אחרי אלפיים שנות גלות שהסתיימו בשואת אירופה הנוראה. לכשנזכה בע"ה ליום העצמאות ה-81 של מדינת ישראל – נעבור את ימיה של מלכות החשמונאים. יהי רצון שנזכה לשמור על האור שזכינו לו בדורנו ונוסיף להעלותו ולחזקו בעת העלותנו את נרות חנוכה ונרות שבת – חנוכתם ושבתם גם יחד.

השמן, אשר מקביל באמת לסוכות – סוף האסיף בגורן וביקב ... משנה זו איננה ספח שנשמך לחג החנוכה, חג המכבים, אלא להיפך: היא עיקרו הראשון והקדום מן התורה של חג זה, סוף עונת הביכורים עם גמר הבאת השמן של אותה שנה".
²⁹ פרשת מעשה המנורה והדלקתה בשמן זית זך נכתב שלוש פעמים בתורה: בפרשת תצוה, בפרשת צו ופעם שלישית באמצע פרשת המועדות בפרשת אמור, ויקרא פרק כד. ראה שם. מדוע פעם שלישית ובאמצע תיאור המועדות? שואל מדרש לקח טוב.
³⁰ לכל דבר יש רמז בתורה (יבמות כא א, קידושין פ ב, סנהדרין י א ועוד) וכאן רמז לחנוכה. אזכור פרשת המנורה והדלקתה באמצע פרשת המועדות בפרשת אמור, מציע מדרש לקח טוב, הוא רמז למנורה שלישית ולמועד נוסף שקשור גם הוא בשמן. ואיזהו? חג החנוכה.